

Izabela Lis-Wielgosz
Adam Mickiewicz University, Poznań
liswielg@amu.edu.pl
ORCID: 0000-0001-8612-1118

POZNAŃSKIE STUDIA SLAWISTYCZNE
NR 26 (2024)
DOI: 10.14746/pss.2024.26.24

Data przesłania tekstu do redakcji: 8.01.2024
Data przyjęcia tekstu do druku: 22.04.2024

Na fali zmian... Barokowe wpływy i serbska literatura XVIII wieku

Justyna Romanowska, *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku*, Wydawnictwo «scriptum», Kraków 2022, ss. 262.

ABSTRACT: Lis-Wielgosz Izabela, *In the Wave of Changes... Baroque Influences and Serbian Literature in the 18th Century*, "Poznańskie Studia Slawistyczne" 26. Poznań 2024. Wydawnictwo "Poznańskie Studia Polonistyczne," Adam Mickiewicz University, Poznań, pp. 483–497. ISSN 2084-3011.

This article is a review of Justyna Romanowska's study entitled *The Polish-Ukrainian-Russian Contexts of Metaphysical Poetry of Serbian Baroque* (published by Scriptum, Kraków, 2022). This book focuses on the influences of Polish-Ukrainian-Russian poetical strategies, contexts and patterns on Serbian metaphysical poetry in the 18th century. Justyna Romanowska's study is a part of the discussion on the developmental process of Serbian literature, as well as the long debate on the existence of the Baroque era in Serbian literature.

KEYWORDS: Polish-Ukrainian-Russian contexts; Serbian literature; metaphysical poetry; Baroque era; influences; changes; motifs; similarities; differences

This is an open access article licensed under the Creative Commons BY-ND 4.0 License (<https://creativecommons.org/licenses/by-nd/4.0/>). © Copyright by the Author(s).

Publikacja Justyny Romanowskiej zatytułowana *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku*, ukazała się stosunkowo niedawno, a już zdążyła zainteresować zarówno środowisko slawistyczne, jak też szersze grono czytelników – pasjonatów słowiańskich literatur i kultur. Co więcej, publikacja została zauważona i uznana za pozycję ważną w rejestrze slawistycznych opracowań literaturoznawczych przynajmniej z dwóch powodów, a mianowicie oceniona jako nowatorska komparatystyczna propozycja ujęcia niezwykle skomplikowanego zagadnienia wpływu środkowo- i wschodniosłowiańskiego baroku na serbski system literacki (zwłaszcza twórczość poetycką XVIII stulecia), a równocześnie doceniona jako pierwsza próba omówienia problemu w refleksji naukowej (v. e.g. Krężel, 2023, 799–802). Warto zasygnalizować jeszcze jeden, pozostający w tle, lecz istotny argument na rzecz wartości tej publikacji i jej ważności w obiegu naukowym; otóż wypada podkreślić badawczą odwagę Autorki, której rozważania wpisują się również w poważną i trwałą dyskusję nad procesem historycznoliterackim, rozwojem i ścieżką periodyzacyjną serbskiej literatury, a więc w dysputę w dużej mierze dotyczącą jej średniowiecznego i/lub barokowego profilu w wiekach XVII i XVIII. W pierwszej kolejności zatem należy uznać znaczenie tej książki, z rewerencją odnieść się do dokonanego przez Autorkę wyboru problematyki, podjętego trudu objęcia rozległego terenu, specyficznego w swej niejednorodności, niestabilnego pod względem kulturowym, politycznym, społecznym, religijnym (konfesyjnym); przedstawienia wielokierunkowych i skomplikowanych zależności pomiędzy trzema obszarami kulturowymi, czterema przestrzeniami literackimi; a także wysiłku eksploracji i omówienia zróżnicowanego, a często też marginalizowanego materiału źródłowego wymagającego wyjątkowo wysokich kompetencji badawczych. Wreszcie należy powinszować odważnego i w dużej mierze wyważonego wkroczenia na ścieżkę dywagacji dotyczących fali zmian w serbskiej literaturze XVIII wieku, zresztą – z wyraźną – intencją ujawnienia ich barokowego charakteru w tym właśnie okresie, czasie, bądź co bądź, hybrydycznym, przejściowym, powielekroć wymykającym się definicjom i trudnym do ulokowania w ramach jednego – zwłaszcza zachodnioeuropejskiego modelu periodyzacyjnego.

Najogólniej rzecz ujmując, książka Justyny Romanowskiej pt. *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku* stanowi interesującą prezentację serbskiej poezji XVIII wieku, twórczości odpowiednio wyselekcjonowanej i ukazanej w rozległym kontekście kulturowym, traktowanej w kategoriach tzw. literatury docelowej, tj. adaptującej wzorce środkowo- i wschodniosłowiańskiego baroku. Publikacja ta posiada spójną i logiczną strukturę, zasadnicza refleksja została osadzona w czterech merytorycznych rozdziałach, poprzedzonych starannym wprowadzeniem, a zwieńczonych ciekawym podsumowaniem, trafnie dobraną bibliografią oraz streszczeniem w języku angielskim.

Niezwykle interesująco przedstawia się część wstępna publikacji, która stanowi syntetyczne omówienie i uzasadnienie wyboru obszaru badawczego, zarys podstawowych problemów i kierunków naukowej eksploracji, a także autorską enuncjację na temat organizacji rozważań. Uczyniony we wstępie szkic problemowy dowodzi głębokiej świadomości skomplikowania materii badawczej, jej niejednoznaczności i niejednorodności. Autorka doskonale zdaje sobie sprawę z odmienności oraz nieprzystawalności kulturowych i literackich modeli, procesów rozwojowych zachodzących na terenie europejskim, zarówno w obrębie literatur zachodniosłowiańskich (wzrostłych na gruncie łacińskim), jak też literatur kręgu *Slaviae Orthodoxae*. W tym zakresie autorska refleksja ujawnia znajomość odmienności schematów periodyzacyjnych definiujących systemy literackie na obszarze zachodnio-, wschodnio- i południowosłowiańskim, które odzwierciedlają ich specyfikę, pokrewieństwo i odrębność. Autorka słusznie wzmiankuje o nieobecności w literaturach Słowian prawosławnych tradycji renesansowej, co dowodzi odpowiedniego rozpoznania poszczególnych etapów procesu historycznoliterackiego w obrębie tych właśnie systemów. Jednak przywołując utrwalony – głównie w odniesieniu do modelu zachodnioeuropejskiego, w tym zachodniosłowiańskiego – pogląd na temat baroku jako syntezy średniowiecza i renesansu, poszukując ścieżek i możliwości zaistnienia tendencji/wpływów barokowych czy epoki baroku w literaturze prawosławnych Serbów, czasem zbyt jednoznacznie wskazuje zjawiska, co do których wciąż pojawia się wiele wątpliwości. Mowa tu choćby o przywołanym w książce Justyny Romanowskiej, a onegdaj eksponowanym przez Milorada Pavicia, „renesansie Paleologów”, który

miałyby stanowić odpowiednik renesansu zachodnioeuropejskiego poprzedzającego epokę baroku już w siedemnastowiecznej literaturze i kulturze serbskiej (v. Павић, 1991, 12; v. Lis-Wielgosz, 2013, 20–21; Romanowska, 2022, 10, 59–60). Dość płynny zdaje się też, sygnalizowany w publikacji, trop hezychastyczny i związany z tym mistycznym nurtem styl „splatania słów” (scs. *pletenje sloves*), który jako charakterystyczny dla średniowiecznego piśmiennictwa i ikonografii Słowian prawosławnych miałyby wspomagać adaptację barokowych strategii literackich (poetyckich) na gruncie serbskiej literatury (Romanowska, 2022, 10). Niestety do tej supozycyjnie zgłoszonej, skądinąd ciekawej, tezy Autorka w dalszej części refleksji nie powraca, a tym samym pozostawia tę właśnie koncepcję bez weryfikacji, co jest nie tyle merytorycznym zarzutem, ile raczej manifestem niedosytu poznawczego. Wydaje się bowiem, że niezwykle interesujący byłby, choćby najogólniejszy, komparatystyczny ogląd tzw. hezychastycznej i barokowej stylistyki serbskich utworów poetyckich, który miałyby szansę dowieść trafności tej intrygującej opinii.

Dalsze rozważania w tej części monografii dotyczą przenikania tendencji barokowych do literatury tzw. kręgu postbizantyńskiego, co w dużej mierze było związane z sytuacją polityczną, społeczną, religijną, kulturową w jakiej znalazła się najpierw prawosławna ludność na ziemiach Rzeczypospolitej Obojga Narodów, a potem także serbska na terenie państwa Habsburgów. Pojawia się tu, niepozabawione racji, spostrzeżenie na temat okoliczności, utrudnień i zagrożeń, jakie na obu tych obszarach wywołała intensywna prozelicka i prounijna działalność Kościoła rzymskokatolickiego, co w opinii Autorki poniekąd ułatwiało docieranie tam barokowych wzorców, strategii formalnych i struktur ideowych. W tym miejscu warto byłoby zaakcentować różnice losu i doświadczenia dziejowego, kulturowego, społecznego, a także podkreślić odmienną tożsamościowego paradygmatu prawosławia na rozległym i zróżnicowanym obszarze, która decydowała o większej lub mniejszej podatności na jakiegokolwiek – w tym barokowe – wpływy (Romanowska, 2022, 11).

Należy przyznać, że w tej części monografii dobrze wypadają wyznaczone kierunki eksploracji i zarysowane cele, zasadniczym obszarem jest tu bowiem barokowa literatura polska rozumiana jako wyjściowa, literatury ukraińska i rosyjska zaś jako systemy adaptujące polskie wzorce,

tematy, strategie narracyjne – widziane w roli pośrednika i wreszcie osiemnastowieczna literatura serbska wskazana jako docelowa, w której pojawiają się/ lub pojawiać się mają barokowe tendencje i wpływy. Założeniem Autorki stało się właśnie prześledzenie oddziaływań i zależności w przestrzeni twórczości poetyckiej polskiej, ukraińskiej, rosyjskiej i serbskiej, rozpoznanie i omówienie powtarzalnych motywów, struktur przedstawieniowych i wspólnych praktyk narracyjnych, a także odnalezienie podobieństw i różnic w poszczególnych – wyjściowych, pośredniczących, docelowych – ujęciach oraz wskazanie w literaturze serbskiej nowych, tj. barokowych wpływów, elementów oraz powiązanych z nimi wątków obecnych w niej już wcześniej (Romanowska, 2022, 12–14).

W części wprowadzającej został zaprezentowany również dotychczasowy stan badań, wskazane zostały najważniejsze, klasyczne już opracowania na temat serbskiej literatury i kultury XVII i XVIII stulecia; przywołane prace Milorada Pavicia, Tihomira Ostojicia, Dimitrija Ruvarca, Nikoli Radojčicia, Čelicy Milovanović, Dragany Grbić, Vladimira Vukašinovicia, Lazy Čurčicia, Jeleny Todorović, Mirijany Boškov, Moniki Fin, Dejana Medakovicia, Mirosłava Timotijevice i wielu innych (w tym polskich) badaczy (Romanowska, 2022, 16–19).

Warto podkreślić, że pomimo licznych (w największej mierze pióra południowosłowiańskich badaczy) omówień osiemnastowiecznej serbskiej literatury, w tym zwłaszcza poezji, od dawna obecnych w obiegu naukowym, dotąd nie pojawiło się zwarte studium poświęcone uniwersalnemu, powtarzalnemu i charakterystycznemu toposom rozpatrywanym na tle podobnych formacji tematycznych w innych literaturach słowiańskich (szczególnie kręgu prawosławnego). Należy więc przyznać, że Autorka, doskonale orientując się w przestrzeni badań slawistycznych, wypełniła pewną lukę czy też zrealizowała część postulatów stawianych przez różnych badaczy (w tym także polskich np. Włodzimierza Kota czy Doroty Gil), którzy uprzednio widzieli potrzebę eksploracji i opisu wzajemnych powiązań trzech obszarów – polskiego, ukraińsko-rosyjskiego i serbskiego (v. Kot, 1988, 181–191; v. Gil, 1996, 65–71; Romanowska, 2022, 19).

Autorka książki poświęconej polsko-ukraińsko-rosyjskim kontekstom osiemnastowiecznej serbskiej poezji metafizycznej jako podstawowe obrała kryterium tematyczne, co oczywiście wymagało zastosowania

metodologii wypracowanej w obszarze badań tematologicznych. Dlatego też słusznie Autorka odwołała się do klasycznej już koncepcji tematów literackich Raymonda Troussona oraz typologii związków literackich zaproponowanej przez Dionyza Đurišina (Đurišin, 1968, 345–357; Trousson, 1997, 192–200). Wpisała się w nurt rozważań tematologicznych oraz komparatystycznych, a tym samym wyznaczyła zakres przedmiotowy, sygnalizując zainteresowanie tekstami podejmującymi tematy fundamentalne dla kultury i literatury europejskiej (w naturalny sposób również dla kultur i literatur słowiańskich) ówczesnych czasów, a mianowicie kwestie relacji między człowiekiem i światem, człowiekiem i czasem, człowiekiem i Bogiem, co zresztą znalazło odzwierciedlenie w tytułach trzech analitycznych bloków problemowych (Romanowska, 2022, 13–19).

Pierwszy rozdział, zatytułowany *Polsko-ukraińsko-rosyjski wpływ na kulturę serbską doby baroku – kontekst historycznoliteracki*, stanowi omówienie istotnych zagadnień i problemów, takich jak barok polski jako formacja literacka, barokowe tendencje w kulturze ukraińsko-rosyjskiej i serbskiej, sytuacja kulturowa na terenach ukraińskich (tu znalazły się m.in. informacje o szkolnictwie, zwłaszcza o Akademii Kijowsko-Mohylańskiej); polsko-ukraińskie oddziaływanie na siedemnasto- i osiemnastowieczną kulturę rosyjską, relacje ukraińsko-rosyjsko-serbskie (tu poruszona została kwestia prorosyjskiej orientacji osiemnastowiecznej kultury serbskiej, obecności ukraińskich i rosyjskich ksiąg na terenach zasiedlonych przez Serbów w państwie Habsburgów, rusko-słowiańskich i łacińsko-słowiańskich szkół na tym obszarze, edukacji Serbów w Akademii Kijowsko-Mohylańskiej). Zwieńczenie tej części monografii stanowią ciekawe, lecz – jak się zdaje – zbyt ogólne i nader jednoznaczne rozważania na temat baroku w literaturze serbskiej XVIII wieku.

Gwoli podsumowania tej części publikacji należy podkreślić, że w swych ogólnych rozważaniach Autorka udowodniła doskonale przygotowanie merytoryczne, głęboką świadomość zjawisk literackich i kulturowych, a także okoliczności historycznych, politycznych, religijnych (konfesyjnych); tendencji i procesów, jakie zaszły na omawianych trzech obszarach kulturowych i w obrębie czterech literatur słowiańskich (siedemnasto- i osiemnastowiecznej polskiej, ukraińskiej, rosyjskiej oraz osiemnastowiecznej serbskiej). Opis sytuacji, w jakiej

funkcjonowały wyżej wymienione literatury, stanowi spójny obraz siedemnasto- i osiemnastowiecznej rzeczywistości w przypadku literatury polskiej i literatur wschodniosłowiańskich oraz osiemnastowiecznych realiów – napływowych kontekstów w jakich rozwijała się literatura serbska. Warto przy tym zaznaczyć, że szczególnie dobrze wypada część dotycząca kulturowej i literackiej przestrzeni polskiej i ukraińsko-rosyjskiej, w której Autorka ujawniła wiedzę i kompetencje, łącząc wiele faktów oraz zjawisk, nakreśliła swoistą mapę wzajemnych związków, zależności i odrębności. Nieźle prezentuje się też omówienie relacji ukraińskich, rosyjskich i serbskich. Słuszne są tu choćby uwagi na temat postawy prawosławnych Serbów wobec ksiąg przysyłanych oraz pozyskiwanych z ośrodków ukraińskich i rosyjskich, wzmianki dotyczące wielkiego zaufania jakim ci darzyli księgi o tej proweniencji, uważając je za bezpieczne i wolne od łańciskich modyfikacji; równie trafne zdają się konstatacje na temat ufności i nadziei, z jaką przyjmowani byli, przybywający od 1726 roku, nauczyciele z Kijowa, Wilna, Lwowa, Moskwy, Petersburga i innych tzw. zaufanych miejsc.

W tej części monografii adekwatny wydaje się również syntetyczny opis ówczesnego szkolnictwa na terenach prawosławnych oraz przegląd szkół funkcjonujących na ziemiach zasiedlonych przez Serbów po Wielkim Exodusie (*Velika Seoba Srba*) 1690 roku. Co więcej, Autorka nie tylko odnotowała tę ważną datę (i kolejne momenty związane z późniejszymi migracjami/ exodusami serbskimi), ale też prawidłowo odczytała sytuację polityczną i religijną (konfesyjną), w jakiej przyszło funkcjonować prawosławnej ludności serbskiej, zwłaszcza w zetknięciu z wyjątkowo wówczas intensywną aktywnością Kościoła rzymskokatolickiego, wspieraną przez władze austriackie i możnowładców węgierskich. W tym miejscu warto byłoby jednak choćby wspomnieć, że to nie pierwsze tego typu doświadczenie prawosławnych Serbów (i innych prawosławnych nacji), bo przecież ci już dużo wcześniej, na terenie odnowionego w 1557 roku patriarchatu w Peci, poddawani byli regularnej propagandzie religijnej (i konfesyjnej), oddziaływaniom prozelickim i prounijnym ze strony Watykanu (Lis-Wielgosz, 2013, 77–104). Owa wzmianka byłaby uzasadniona tym bardziej, gdyż Autorka z myślą o tej właśnie ludności podkreśla „tradycyjną niechęć prawosławia wobec kultury łańciskiej” (Romanowska, 2022, 45), wskazując, że skutkiem tego

był niewielki wpływ katolickich kultur – węgierskiej i chorwackiej na prawosławną kulturę serbską. Tutaj należałoby też, choćby najogólniej, odnieść się do funkcjonującej na terenach węgierskich, już po *Exodusie* 1690 roku, tzw. szkoły raczańskiej, która, hołdując dawnym tradycjom, a w pewnym sensie przyczyniając się do hamowania tego wpływu, nie była odeń całkowicie wolna – w jej oryginalnej twórczości widoczne są bowiem nowe elementy, a przez to w jakimś stopniu także przyczyniła się do zapoczątkowania procesu powolnych/ falowych (czy barokowych?) zmian modelu serbskiej kultury. Szersza nieobecność informacji o tym środowisku, ważnym przecież w historii serbskiej kultury i literatury, wydaje się nieco zaskakująca, nade wszystko zaś niepotrzebnie zubażająca refleksję, zwłaszcza, że w monografii wielokrotnie przywoływana i analizowana jest twórczość Gavrila Stefanowicia Venclovicia, autora sytuowanego w tzw. czasie przejściowym/hybrydycznym, związanego właśnie z grupą raczańską, co zresztą podkreśliła sama Autorka (Romanowska, 2022, 60). Co więcej, odnotowanie aktywności Raczan uczyniłoby wywód znacznie czytelniejszym, szczególnie w jego części dotyczącej zmian i wciąż dyskusyjnego fenomenu faktycznej fali oraz skali barokowego wpływu. Pomimo pewnych drobnych zastrzeżeń, rozważania na ten temat należy ocenić pozytywnie, zwłaszcza że Autorka – w tym miejscu – wykazuje pewną powściągliwość, zajmuje wyważone stanowisko względem, bądź co bądź, umownego podziału continuum czasowego, przywołując ustalenia większości badaczy, eksponuje rok 1690 (*Exodus* Serbów na ziemie państwa Habsburgów, południowe tereny węgierskie), a szczególnie zaś 1726 (pojawienie się na terenie Metropolii Karłowickiej pierwszych wschodniosłowiańskich nauczycieli), jako swoisty początek przeobrażeń w przestrzeni serbskiej kultury i literatury, czas docierania m.in. barokowych tendencji. Odpowiednie są tu też komentarze dotyczące zaistnienia i niezaistnienia w serbskiej literaturze poszczególnych elementów charakterystycznych dla baroku; istotne zdaje się podniesienie problemu wersyfikacji, tematyki i języka literackiego. Może warto byłoby tu nieco więcej uwagi poświęcić zagadnieniu samego języka ruskosłowiańskiego i potraktować ten jako specyficzny znak kulturowy i identyfikacyjny, a w ten sposób odnieść się do praktyki nazywania omawianego okresu ruskosłowiańskim.

Poza pewnymi dyskusyjnymi obszarami, posiada ta autorska refleksja merytoryczne atuty, które przyciągają i zaprzętać będą nie tylko specjalistów, ale też po prostu pasjonatów słowiańskiej kulturosfery. Najważniejsze w książce rozdziały zostały poświęcone analizie tekstów poetyckich pochodzących z trzech obszarów kulturowych (polskiego – wzorcotwórczego, ukraińsko-rosyjskiego – pośredniczącego, serbskiego – docelowego i właściwego dla zasadniczej refleksji), tj. utworów o podobnej tematyce, zawierających motywy, wątki i strategie narracyjno-przedstawieniowe charakterystyczne dla baroku czy też bliskie barokowym rozwiązaniom, sposobom obrazowania itd. Każdy z trzech centralnych rozdziałów (kolejno II, III, IV) został opatrzony monumentalnym w swej wymowie tytułem (*Człowiek i świat*, *Człowiek i Czas*, *Człowiek i Bóg*), niejako wyznaczającym semantyczny zakres rozważań; każdy z tych segmentów został też podzielony na odcinki (podrozdziały), których nagłówki jawią się jako swoiste sygnatury autorskiej erudycji, stanowiąc uniwersalne, obieguowe w kulturze frazy i sentencje (*Harmonia mundi*, *Disharmonia mundi*, *Mors certa, hora incerta*; *Tempus edax rerum*; *Natalis Domini*, *Resurrectionis Domini*; *Miserere mei*, *Vita contemplativa*).

Wszystkie rozdziały zostały sporządzone w identycznym kluczu, zgodnie z zamysłem najpierw prezentowany jest wzorzec pochodzący z literatury polskiej – przywołane są teksty poruszające konkretną tematykę i zawierające fundamentalne toposy znamienne dla epoki baroku, dalej prezentowane są realizacje z obszaru ukraińsko-rosyjskiego – utwory o najwyższym potencjale adaptacyjnym względem klasycznego ujęcia, wreszcie wskazane są te dzieła z osiemnastowiecznej literatury serbskiej, które ujawniają barokowe tendencje i wpływy.

Prowadząc tę swoiście trychotomiczną narrację, Autorka omówiła twórczość poetycką pochodzącą z wybranych obszarów, rozpoznając, odczytując i porządkując tę w kluczu tematologicznym. Poprowadzonej w taki sposób refleksji nie można odmówić spójności i przejrzystości, lecz może warto byłoby, poza wykazaniem podobieństw w doborze tematów i implementacji toposów, jednak wyraźniej ukazać różnice – co zresztą deklaruje Autorka we wstępie (Romanowska, 2022, 13) – w poszczególnych realizacjach, podkreślić pewien realizacyjny dystans, powstałe modyfikacje (*via* teren ukraińsko-rosyjski) wzorców pochodzących z systemu wyjściowego (polskiego) i ich nieco

już odmienne, funkcjonalnie przekształcone formy obecne w serbskiej poezji XVIII wieku.

Podążając za autorską refleksją i uznając jej sekwencję za naturalną i interesującą, należy stwierdzić, że otwierający właściwe rozważania, w porządku monografii drugi rozdział, zatytułowany *Człowiek i świat* (Romanowska, 2022, 67–123), stanowi omówienie znamienych dla ówczesnych wspólnot wyobrażeń, postaw światopoglądowych wyrażanych za pomocą utrwalonych motywów, odniesień do struktury wszechświata, natury, miejsca człowieka i charakteru jego substancji odzwierciedlającej wielką konstrukcję; wreszcie przekonań o przemijalności świata, jego iluzoryczności, nietrwałości ludzkich dokonań itp. W tej części Autorka sporządziła rodzaj katalogu toposów o najwyższej frekwencji w literaturze, wyliczając i omawiając takie konstrukcje, jak „księga świata” / „księga natury”, „miejsce przyjemne” (*locus amoenus*), „życie snem”, „gdzie są ci...?” (*ubi sunt?*).

W kolejnym, trzecim rozdziale, noszącym tytuł *Człowiek i Czas* (Romanowska, 2022, 125–188), zostały zaprezentowane poetyckie wypowiedzi dotyczące człowieczej przemijalności, ulotności i chwilowości ziemskiego życia, upływającego czasu i nieuchronności śmierci. Tutaj umiejętnie zostały wskazane/przytoczone i wyjaśnione istotne motywy, figury, obrazy i metafory, takie jak *mors triumphans*, makabryczna postać trupa w pełni rozkładu, upersonifikowana śmierć, „życie jako wędrówka” / „życie jako żegluga”, „rzeka czasu”, „ciasny grób”, cmentarz i inne.

Ostatni, czwarty rozdział, pod tytułem *Człowiek i Bóg* (Romanowska, 2022, 189–237), został poświęcony fundamentalnej relacji człowieka i Boga, ludzkiej percepcji wymiaru transcendentnego, pojmowaniu przez jednostkę własnego miejsca, roli, przeznaczenia oraz sposobom wyrażania przez człowieka własnej ułomności, słabości, grzeszności. W tej części przedstawione i omówione zostały teksty skomponowane z okazji obchodów dwóch wielkich świąt chrześcijańskich – Bożego Narodzenia i Wielkanocy, a z tych okolicznościowych utworów wyekscerpowane konkretne strategie narracyjno-przedstawieniowe i stałe miejsca, takie jak topozy pokutne czy idea „świętej miłości” (*Amor Divinus*).

Wyeksponować wypada spójność modelu autorskiego oglądu i recenzyjnego przeglądu, a mianowicie aprobatywnie stwierdzić, że ze względu na *modus operandi* jednakowy we wszystkich trzech blokach

tematycznych, rozważania należy traktować jako pewną całość jawiącą się jako usystematyzowany wykaz najważniejszych motywów i konstrukcji wyobraźniowych, których spoiwem jest kod antropologiczny kształtujący semantyczną wartość relacji: człowiek – przestrzeń, człowiek – czas, człowiek – transcendencja. Dlatego też jako całość godzi się te trzy najważniejsze rozdziały traktować. W tej zasadniczej części refleksji Autorka przywołuje wiele tekstów literackich, dokonuje ich analizy oraz ekscerpcji konkretnych toposów, czyniąc to w określonym (odnotowanym wyżej) porządku, prezentuje kolejno dzieła wywodzące się z trzech obszarów, które tworząc wspólny krąg cywilizacyjny, cechują się jednak wyrazistymi odmiennościami kulturowymi i literackimi.

W tematycznie skonstruowanej narracji Autorka przywołuje i omawia poetyckie utwory: (1) autorów polskich – Wacława Potockiego, Mikołaja Sępa Szarzyńskiego, Zbigniewa Morsztyna, Hieronima Morsztyna, Macieja Kazimierza Sarbiewskiego, Jana Białobockiego (związane z terenem rosyjskim), Olbrychta Karmanowskiego, Wespazjana Kochowskiego, Samuela Twardowskiego, Daniela Naborowskiego, Sebastiana Grabowieckiego, Kaspra Miaskowskiego, Aleksandra Teodora Lackiego, Jakuba Teodora Trembeckiego; (2) autorów ukraińskich i rosyjskich – Łazarza Baranowicza, Symeona Połockiego, Kariona Istomina, Iwana Welyczkowskiego, Dymitra Tuptały, Teofana Prokopowicza, Atanazego Kalnofojskiego, Barlaama Jasińskiego, Sylwestra Medwediewa, Mardarija Chonikowa; (3) autorów serbskich – Gavrila Stefanowicia Venclovicia, Zaharija Orfelina, Jovana Rajicia, Nikanora Meletijevicia, Arsenija Jovanovicia Šakabenty. Przytoczonych i poddanych analizie zostało również kilka anonimowych utworów pochodzących z trzech wskazanych przestrzeni kulturowych i literackich.

Po lekturze tego trójdzielnego omówienia należy stwierdzić, że jego Autorka dokonała trafnych rozpoznań i odczytań najważniejszych, charakterystycznych dla epoki baroku tematów, toposów i idei, sprawnie przy tym operując terminologią literaturoznawczą, odwołując się do adekwatnych i – co warto dodać – różnojęzycznych opracowań z zakresu historii, kultury, literatury, filozofii, religii i innych. Wysoko należy ocenić swobodę, z jaką Autorka porusza się po rozległym i skomplikowanym terenie kulturowym, docenić wiedzę i kompetencje, błyskotliwy ogląd trudnego – wymagającego żmudnego przygotowania

badawczego – materiału źródłowego, powstałego w różnych językach i odmiennych warunkach historycznych, kulturowych, religijnych (konfesyjnych). Warto podkreślić także ewidentną wytrwałość, z jaką Autorka odszukała poszczególne wątki i motywy, aby je odpowiednio zestawić i uporządkować zgodnie z przyjętą koncepcją oraz metodologią badań. Przyznać trzeba, że zastosowany klucz tematologiczny jest tu o tyle przydatny, o ile pozwolił zebrać i usystematyzować treści zawarte w tekstach, skonstruować pewien spójny areał tematyczny, czyli zbiór powtarzalnych motywów i wątków. Jednakże poza swą atrakcyjnością, użytecznością ów klucz okazał się narzędziem nieco ryzykownym, bo zbyt pojemnym i prowadzącym do pewnej unifikacji, swoistego zatarcia specyfiki i odmienności, z czego Autorka przecież musiała zdawać sobie sprawę, wstępnie zakładając procedurę oglądu zarówno podobieństw, jak i różnic oraz interpretacji tekstów poetyckich w odniesieniu do właściwej im tradycji (Romanowska, 2022, 16). Słusznie zresztą Autorka stwierdziła, że analizowane tematy nader często pojawiają się w omawianym czasie jako swego rodzaju spuścizna epoki poprzedniej i kolejny raz zadeklarowała nie tylko wyekscerpowanie tych nowych, ale też wskazanie tych dawniejszych elementów w poszczególnych dziełach literackich (Romanowska, 2022, 16). Dlatego może warto byłoby, prócz wyliczenia nowych pierwiastków, zwrócić większą uwagę na tę drugą kwestię, choćby ogólnie zakreślić wspólny zbiór powtarzalnych toposów i wątków występujących w tekstach dawniejszych i utworach omawianych w monografii. To, jak się zdaje, stałoby w zgodzie z oceną całokształtu twórczości poszczególnych autorów, ich tożsamości literackiej; w przypadku serbskich twórców umożliwiłoby to faktyczne określenie ich przynależności bądź to pełnej, bądź to częściowej do epoki poprzedniej lub następnej (średniowiecznej lub nowożytnej?). Tego właśnie powinna być świadoma Autorka, kiedy przywoływała – jako barokowe – utwory Gavrila Stefanovicia Venclovicia, Zaharija Orfelina czy Jovana Rajicia, a przecież musiała zdawać sobie sprawę ze specyficznego, trudnego do zdefiniowania, statusu tych znaczących serbskich twórców, których wybrane dzieła w największym stopniu stanowią materiał źródłowy w rozprawie. Dlatego też warto byłoby zastosować nieco ostrożniejszą ich nominację. Może więc w odniesieniu do ich twórczości, skądinąd niejednorodnej pod względem programowym,

przedmiotowym, artystycznym, jednak lepiej mówić o swoistym połączeniu dawnych i nowych elementów, a sam czas ich działalności traktować jako zróżnicowany okres przejściowy, wiek preorientacji serbskiej kultury i literatury – stopniowego wchodzenia w epokę nowożytną. Oczywiście, nie kwestionując obecności pewnych tematów, toposów, rozwiązań formalnych w przytoczonych tekstach – wyselekcjonowanych dziełach osiemnastowiecznych serbskich autorów, mimo wszystko trzeba pochylić się nad kwestią zasadniczą. A mianowicie należy zastanowić się nad kształtem, charakterem, funkcją literatury serbskiej tego okresu, a w odniesieniu do prezentowanych tu serbskich utworów postawić pytanie o skalę wpływów, zasięg tendencji, miarę implementacji wybranych elementów, tematów i rozwiązań zaczerpniętych w już przekształconej formie z dzieł ukraińskich i rosyjskich. W tym właśnie miejscu należy znów powrócić do kwestii nieprzystawalności schematu periodyzacyjnego, rozpatrywać w pierwszej kolejności procesy wewnętrzne zachodzące w konkretnym – tu serbskim – systemie literatury i kultury, widzieć ewentualne zmiany w odniesieniu do rodzimej tradycji – „do ich właściwej tradycji” (Romanowska, 2022, 16); zwrócić uwagę na całokształt, charakter i funkcje literatury nie tylko w danym, czyli wybranym momencie rozwojowym, ale też w odniesieniu do poprzedzających i następujących jej etapów; a dopiero wtedy można ocenić faktyczny stopień wpływu i obecności pewnych tendencji i kontekstów (m.in. barokowych). Oczywiście nie stawiając sprawy w kategoriach jednoznaczności, a w żadnym razie nie umniejszając walorów książki Justyny Romanowskiej, trzeba uznać podniesiony problem za punkt dyskusyjny, wymagający dalszych pogłębionych przemyśleń i rozpoznań.

Pomimo pewnych wątpliwości czy niedosytów, które w większości wypada włączyć w obszar dyskusji i polemiki naukowej, godzi się stwierdzić, że monografia Justyny Romanowskiej pt. *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku*, to studium interesujące, wartościowe i wymagające wyjątkowo uważnej lektury; to próba opracowania problemu niezwykle skomplikowanego, gdyż dotyczącego nie tylko wpływu polskich, ukraińskich i rosyjskich wzorców oraz strategii poetyckich na serbską twórczość (zwłaszcza poetycką) XVIII wieku, lecz także faktycznych zmian i preorientacji serbskiej literatury. W tym

sensie publikacja stanowi dowód dojrzałości badawczej i odzwierciedlenie prawdziwie naukowej postawy, która zawsze obliuguje do podejmowania tematów trudnych i skłaniających do dyskusji czy nawet wywołujących pewne wątpliwości, polemiki i niezgody.

Należy też nadmienić, że prócz wysokiej wartości merytorycznej monografia Justyny Romanowskiej pt. *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku* posiada jeszcze jeden, dodatkowy – narracyjno-ornamentacyjny – walor, a mianowicie jest to książka bardzo dobrze i erudycyjnie napisana; jej styl spełnia nie tylko kryteria wywo-
du naukowego, język narracji poza cechami naukowości, nosi bowiem znamiona poetyckości, tym samym znacząco zwiększając przyjemność lektury, wpisując tę w topos *lecturae amoenae*.

Bibliografia

- Dębski, J. (1983). *Poezja rosyjskiego baroku. Antologia*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Đurišin, D. (1968). *Podstawowe typy związków i zależności literackich*. Przeł. J. Baluch. „Pamiętnik Literacki”, z. 59, 345–357.
- Gil, D. (1996). *Serbskie odkrywanie Antyku*. w: *Symbioza kultur słowiańskich i niestowiańskich w Europie Środkowej*. Red. M. Bobrownicka. Kraków: Universitas, s. 65–71.
- Kot, W. (1988). *Barok serbski w kontekście polsko-ukraińskim*. „Rocznik Komisji Historycznoliterackiej”, z. XXV, s. 181–191.
- Krzewel, P. (2022). *Migrations of baroque ideas in the lands of the Slavs. Justyna Romanowska, Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku*. Kraków: Wydawnictwo Scriptum. <https://doi.org/10.18778/2084-140X.13.33>
- „Studia Ceranea. Journal of the Waldemar Ceran Research Centre for the History and Culture of the Mediterranean Area and South-East Europe”. (2023). nr 13, s. 799–802.
- Lis-Wielgosz, I. (2013). *O trwałości znaczeń. Siedemnastowieczna literatura serbska w służbie tradycji*. Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM.
- Naumow, A. (1984). *Zmiana modelu kultury a kwestia ciągłości rozwojowej: na materiale literatur słowiańskich*. „Zeszyty Naukowe KUL”, t. 27, nr 4, s. 13–38.
- Romanowska, J. (2022). *Polsko-ukraińsko-rosyjskie konteksty poezji metafizycznej serbskiego baroku*. Kraków: Wydawnictwo «scriptum».
- Trousseau, R. (1997). *Tematy czy motywy?*. Przeł. R. Gręda. W: *Antologia zagranicznej komparatystyki literackiej*. Red. H. Janaszek-Ivaničková. Warszawa: Instytut Kultury, s. 192–200.

- Медаковић, Д. (1988). *Барок код Срба*. Загреб: Просвјета.
- Наумов, А. (1980). О „пошљедњим временима” старе српске књижевности. Научни састанак слависта у Вукове дане, 8. Београд: МСЦ Филолошком факултет, 1980.
- Павић, М. (1991). *Историја српске књижевности*. Т. II. Београд: Досије: Научна књига.
- Павић, М. (1970). *Историја српске књижевности барокног доба (XVII и XVIII век)*. Београд: Нолит.
- [Medaković, D. (1988). *Barok kod Srba*. Zagreb: Prosvjeta.
- Naumov, A. (1980). О „pošljednim vremenima” stare srpske književnosti. Naučni sa- stanak slavista u Vukove dane, 8. Beograd: msc Filološkom fakultet, 1980.
- Pavić, M. (1991). *Istorija srpske književnosti*. Т. II. Beograd: Dosije: Naučna knjiga.
- Pavić, M. (1970). *Istorija srpske književnosti baroknog doba (XVII i XVIII vek)*. Beograd: Nolit.]

- **IZABELA LIS-WIELGOSZ** – associate professor at the Institute for Slavonic Philology at Adam Mickiewicz University in Poznań; researcher of Old Church Slavonic literature and culture; author of books and scientific articles devoted to medieval writing circle Slavica Orthodoxae. She has published, among others, *Death in the Old Serbian Literature (12th-14th Centuries)*, Poznań 2003; *Saints in the Spiritual Culture and Orthodox Slavs’ Ideology Throughout the Middle Ages (till 15th Century)*, Kraków 2005; *On Permanence of Meanings. The Serbian Literature of the Seventeenth Century in Service with Tradition*, Poznań 2013. In the sphere of her interests are: literary translation, particularly translation of works of Church Slavonic into Polish, but also the translation of modern Slavic texts.